

Сяргей Запрудскі

БЕЛАРУСІСТЫЧНЫЯ ЗАЦІКАЎЛЕННІ САМУЭЛЯ БАГУМІЛА ЛІНДЭ¹

1. У беларускіх энцыклапедычных і даведкавых крыніцах пра славу тага польскага лексікографа, аўтара *Слоўніка польскай мовы* (1807–1814)² Самуэля Багуміла Ліндэ змешчана даволі неаднастайная інфармацыя. Напрыклад, аўтары *Энцыклапедыі гісторыі Беларусі* звяртаюць увагу найперш на тое, што навуковая спадчына С.-Б. Ліндэ ў ліку прац іншых польскіх даследчыкаў у пачатку XIX стагоддзя служыла тэарэтычным абгрунтаваннем паланізацыі і акаталічвання насельніцтва Беларусі [ЦЕРАШКОВІЧ, ЧАКВІН 1993, 470], сцвярджаюць, што Ліндэ ў ліку іншых польскіх даследчыкаў „імкнуўся тэарэтычна абгрунтаваць погляды польскай і апалячанай беларускай шляхты на Беларусь як частку Польшчы і разглядаў беларусаў як этнаграфічную групу польскага народа” [БІЧ 1996, 19]. У энцыклапедычным даведніку *Францыск Скарына і яго час* пра С.-Б. Ліндэ гаворыцца на аснове надрукаванай ім у 1816 г. кнігі *Аб Літоўскім статуце, рускай мовай і друкам выдадзеным паведамленне (O Statucie litewskim ruskim jezykiem i drukiem wydanyt wiadomośc)*: аўтар кнігі „зрабіў заключэнне, што ў выданнях Скарыны стараславянская мова пераважае над беларускай... адзначыў таксама, што літары *Акафіста* значна прыгажэйшыя за друк *Астрожскай бібліі* 1581 г.” [ЖУРАЎСКІ 1988, 396]. У даведніку *Статут Вялікага Княства Літоўскага. 1588* (Мінск 1989) сярод іншага сцвярджаецца, што Ліндэ „першы ў навукавай літаратуры паказаў, што Статут 1588 г. быў напісаны на беларускай мове” [СОКАЛ 1989, 476], у энцыклапедыі *Беларуская мова* выказваецца думка, што ў Статуце ВКЛ Ліндэ знайшоў „уплыў народнай гаворкі” [КАХАНОЎСКІ 1994, 271]. У падручніку *Гісторыя беларускага мовазнаўства*

¹ Тэкст з’яўляецца дапрацаванай версіяй даклада, прачытанага аўтарам на польска-беларускіх канферэнцыях у Мінску (21–23 чэрвеня 2003 г.) і Кракаве (1–2 ліпеня 2004 г.). Выказваю сардэчную падзяку Р. Радзіку і М. Пташпыку за прадастаўленне некаторых недаступных польскіх прац.

² Папраўдзе, апошні шосты том слоўніка быў надрукаваны ў лютым 1815 г. [РТАСЗЫК 1992, 113].

Л. М. Шакуна (Мінск, 1995) імя Ліндэ адзін раз згадваецца ў сувязі з гаворкай пра кнігу С. Буліча *Очерк истории языкознания в России* (Санкт-Пецярбург, 1904) (паведамляецца, што яе аўтар зрабіў агляд выказванняў аб беларускай мове такіх вучоных як К. Калайдовіч, С.-Б. Ліндэ, Я. Балхавіцінаў, М. Румянцаў), другі раз імя Ліндэ ўзнікае ў сувязі са згадкай пра бібліяграфічныя апісанні беларускіх пісьмовых помнікаў, зробленых у пачатку XIX ст. [ШАКУН 1995, 8, 39].

Пры ўсёй важнасці пералічаных звестак нельга, аднак, не прызнаць, што ў беларускай літаратуры і, асабліва, у падручніку Л. Шакуна пра Ліндэ прыведзена вельмі скупая інфармацыя. У кнізе Шакуна абодва разы аўтар *Слоўніка польскай мовы* фігуруе толькі ў пераліках, як „адзін з некалькіх”; у другім выпадку яго імя прыцягнута ў тым ліку як ілюстрацыя да гаворкі пра невысокі ўзровень навукі ў пачатку XIX ст., „недастатковае знаёмства вучоных з фактамі беларускай мовы” [ШАКУН 1995, 39].

Прыведзеныя кваліфікацыі, аднак, пакідаюць у чытача некаторыя пытанні. У прыватнасці, не вельмі зразумела, як стасуюцца згаданыя вышэй імкненні Ліндэ тэарэтычна абгрунтаваць паланізацыю беларусаў з ягонай жа аргументацыяй на карысць характарыстыкі мовы Статута 1588 г. як беларускай (апошняе, несумненна, трэба было б кваліфікаваць як выразна „прабеларускую” акцыю). Відавочна, існуе патрэба больш грунтоўнага асвятлення беларусістычных зацікаўленняў польскага навукоўца.

2. Больш глыбокае азнаямленне з прысвечанай Ліндэ беларускай літаратурай прымушае задаць і іншае пытанне: у якой меры ў працэсе падрыхтоўкі свайго слоўніка навуковец выкарыстоўваў (калі выкарыстоўваў) беларускі матэрыял? У той час, як адны аўтары лічаць, што прыцягненне Ліндэ беларускай лексікі было значным, другія мяркуюць, што яно было хутчэй эпизадным. Ёсць таксама даследчыкі, якія адмаўляюць сам факт такога выкарыстання.

2.1. Да ліку першых аўтараў належыць П. Бяссонаў, які сцвердзіў, што Ліндэ „увёў многія беларускія народныя выразы... у свой манументальны *Слоўнік польскай мовы*...: у гэтай справе ён аказаўся непараўнальна больш уважлівым, навуковым і нават бесстароннім у параўнанні з нашымі ўласнымі, нядаўнімі дзямарослымі спробамі” [БЕССОНОВ 1871, XXI]³. Прыхільнікамі думкі аб тым, што беларускі лексічны матэрыял быў шырока выкарыстаны ў слоўніку

³ Як этнограф П. Бяссонава асабліва цікавілі этнаграфічныя рэаліі; падобна, ён апаніў слоўнік Ліндэ так высока акурат з-за багацця пададзенай у слоўніку лексікі гэтага разраду. Пра тое, што праца Ліндэ часам выходзіла па-за рамкі філалагічнай і набывала рысы энцыклапедыі, пісалі яшчэ сучаснікі Ліндэ; гл., напрыклад: Rys 1822, 20.

Ліндэ, з'яўляюцца таксама аўтар манаграфіі аб польскіх даследчыках беларускага фальклору і мовы М. Аляхновіч [OLECHNOWICZ 1986, 216] і аўтар нататкі, змешчанай у 1996 годзе на 225-я ўгодкі Ліндэ ў адрыўным календары „Наш край” [ЛЕЎЧЫК 1996]. Цікава пры гэтым адзначыць: на адрозненне ад П. Бяссонава М. Аляхновіч лічыў, што Ліндэ багата выкарыстаў перадусім беларускія друкаваныя матэрыялы XVI і XVII стст., затое вусныя крыніцы беларускай мовы прыцягнуў у значна меншай ступені [OLECHNOWICZ 1986, 216].

2.2. Памяркоўныя ацэнкі выкарыстання Ліндэ беларускага матэрыялу знаходзім у А. Пыпіна і А. Крывіцкага. У канцы XIX ст. першы зазначыў, што Ліндэ „выкарыстаў народны беларускі матэрыял для свайго слоўніка” [ПЫПИН 1892, 37]. У нядаўняй працы А. Крывіцкага (а ўслед за ім і каментатарамі нядаўна перавыдадзенага першага тома *Беларусаў* Карскага) выказана думка пра тое, што ў слоўніку Ліндэ (акрамя польскай) пададзена таксама лексіка беларускіх гаворак [КРЫВІЦКІ 2003, 37; КАРСКИЙ 2006, 385]⁴.

2.3. Аднаўленне наяўнасці беларускага складніка ў слоўніку Ліндэ знаходзім у двух даследаваннях Т. Левашкевіча [LEWASZKIEWICZ 1980, LEWASZKIEWICZ 1981]. У першай працы аўтар зазначыў, што да пералому XVIII–XIX стст. беларуская і ўкраінская мовы трактаваліся як гаворкі расійскай [LEWASZKIEWICZ 1980, 39]. У другой працы Т. Левашкевіч зрабіў спецыяльную агаворку аб тым, што адсутнасць беларускіх і украінскіх слоў сярод славянскіх паралеляў у слоўніку Ліндэ вынікае з таго, што за часамі ўкладальніка *Слоўніка польскай мовы* беларуская і украінская мовы разглядаліся як гаворкі расійскай мовы [LEWASZKIEWICZ 1981, 135]. У сваіх ацэнках Т. Левашкевіч сыходзіць з таго, што беларуская і украінская мова былі абмінуты Ліндэ ў ягоным пераліку славянскіх моў і дыялектаў, з якіх ён чэрпаў паралелі для польскіх слоў.

2.4. Не вельмі выразнае выказванне адносна выкарыстання Ліндэ беларускага матэрыялу месціцца ў працы Я. Карскага *Беларусы*. Паводле заснавальніка беларускай філалогіі, „збор матэрыя-

⁴ Наяўнасць у слоўніку Ліндэ беларускай лексікі, здаецца, стала для некаторых беларускіх мовазнаўцаў своеасаблівай легендай. Акурат гэтай прычынай трэба тлумачыць выказанае ў каментарых да нядаўна выданага першага тома *Беларусаў* Я. Карскага меркаванне аб тым, што нібыта Ян Чачот дасылаў Ліндэ для слоўніка беларускія лексічныя матэрыялы [КАРСКИЙ 2006, 385]. Але ж *Слоўнік польскай мовы* Ліндэ пачаў друкавацца ў 1807 г. (калі Чачот было ўсяго 11 гадоў), а скончыў публікавацца ў 1815 г., калі Чачот яшчэ нават не быў студэнтам Віленскага ўніверсітэта... У 1994 г. у якасці беларускіх Г. Каханоўскі кваліфікаваў засведчаныя ў рыхтаваным Ліндэ агульнаславянскім слоўніку лексемы *свавольнік, стацеце, заносны, наскочыць, іглісты, худаваты, бызвыходны, высокадзяржаўны, лагодны, шукальны* [КАХАНОЎСКИ 1994, 271], аднак у дачыненні да большасці пералічаных слоў падобнае сцвярдзенне выглядае неабгрунтаваным.

лаў для польскага слоўніка ў пачатку XIX ст. прымусіў закрануць мімаходзь і мову некаторых юрыдычных заходнерускіх помнікаў, напрыклад, Літоўскага Статута 1588 г.” [КАРСКИЙ 2006, 283]. Пад „польскім слоўнікам” тут маецца на ўвазе, несумненна, слоўнік Ліндэ. Што ж да эпизадычнага апісання ў пачатку XIX ст. некаторых беларускіх юрыдычных помнікаў, то тут, напэўна, падразумявалася праца Ліндэ 1816 г. *O Statucie litewskim ruskim jezykiem i drukiem wydanyum wiadomośc.* З выказвання Карскага незразумела, якое дачыненне апошняга праца Ліндэ мела да збору матэрыялаў для слоўніка, выданне якога было ажыццёўлена ў 1807–1815 гг.

2.5. Нягледзячы на тое, што сярод прыведзеных меркаванняў асобныя маглі б быць кваліфікаваныя як „асабліва верагодныя”, больш мэтазгодна прызнаць патрэбу спецыяльнага вывучэння праблемы ўдзелу беларускай лексікі ў слоўніку Ліндэ. Некаторыя лексемы ў сваім слоўніку (напрыклад, **bajdak, bakula, balaka, dopuscic sie, gleba, hledzić, jar, kidać** і інш.) Ліндэ падаў як архаізмы, аднак папраўдзе сярод іх былі і рэгіяналізмы [MATUSZCZYK 1994, MATUSZCZYK 1998]⁵. З’яўляючыся самастойнай праблемай, тэма беларускага лексічнага ўдзелу ў складзе слоўніка Ліндэ, аднак, выходзіць за межы гэтага даклада.

2.6. Дагэтуль найбольш падрабязнымі працамі, у якіх асвятляецца беларусістычная дзейнасць Ліндэ, з’яўляюцца адпаведныя раздзелы з манаграфій А. Пыпіна і М. Аляхновіча. А. Пыпін не без здзіўлення звярнуў увагу на тую акалічнасць, што „літаратуру царкоўнай мовы”, надрукаваную не толькі ў Кракаве, але і ў „заходнерускім краі”, Ліндэ лічыў складовай часткай польскай культурна-гістарычнай спадчыны. Расійскі даследчык падрабязна пераказаў меркаванні Ліндэ адносна ролі польскіх арыстакратаў і польскіх

⁵ Б. Матушчык разглядае архаізмы і рэгіяналізмы Ліндэ пераважна ў рамках польскага дыялектнага кантынума. З працы даследчыцы вынікае, што некаторыя з іх (напрыклад, **bajdak** і **bakula**) у часы Ліндэ не былі засведчаны ў польскамоўных пісьмовых крыніцах. Пазней, аднак, лексема **bajdak** была адлюстравана ў віленскім і варшаўскім слоўніках з указаннем на яе рэгіянальны характар, а формы **bakuły** і **bakulić** былі пададзены ў *Слоўніку польскіх гаворак* Я. Карловіча [MATUSZCZYK 1994, 78, 80]. Слова **байдак** і **бакула** вядомы жывой беларускай мове (параўн.: ЭСБМ 1, 277–278, 284). Бадай, падобныя лексемы трапілі у слоўнік Ліндэ з вуснай „крэсавай” польскай мовы, аднак выявіць іх нялёгка, бо лічыцца, што слоўнік Ліндэ месціць адносна „вельмі мала” дыялектызмаў [WALCZAK 2003, 37]. Пры гэтым Ліндэ падаў геаграфію гэтых слоў толькі ў 17-ці выпадках (у тым ліку паходжанне 11-ці слоў пададзена як „з Літвы”, „з Русі”) (тамсама). Тэарэтычна беларусізмы маглі трапляць у слоўнік Ліндэ і праз пісьмовыя крыніцы – праз творы даўніх польскамоўных аўтараў, якія мелі дачыненне да Беларусі (С. Буднага, М. Сматрыцкага), іншых польскіх аўтараў, мова якіх зазнала ўплыў (стара)беларускай („рускай”) [KURZOWA 1985, 44–45], або праз пераклады са старабеларускай на польскую (напрыклад, Статута Вялікага Княства Літоўскага).

друкарняў у развіцці беларускага кнігадрукавання, з аднаго боку, і месца „рускай” мовы ў польскай гісторыі і культуры⁶. Пыпін таксама зафіксаваў ацэнкі Ліндэ, згодна з якімі беларуская мова XVI ст. з лексічнага боку мала чым адрознівалася ад польскай; паводле думкі Пыпіна, такое меркаванне Ліндэ магло абумоўлівацца тым фактам, што ў тагачаснай кніжнай беларускай мове (у Пыпіна: „у заходнерускай мове”) было многа лексічных запазычанняў з польскай мовы [ПЫПИН 1892, 32–33]. Пыпін, бадай, амбівалентна ставіўся да беларускай мовы, лічачы яе адначасова і самастойнай адзінкай, і складовай часткай расійскай мовы. Увогуле расійскі навуковец натуральным чынам разглядаў працы Ліндэ ў кантэксце зацікаўлення апошняга расійскай культурай і расійскай мовай. У цэлым Пыпін назваў разгляд Ліндэ кнігі Сопікава „выдатным для свайго часу”.

Што ж да манаграфіі М. Аляхновіча, то ў ёй сцвярджаецца, што ў пачатку XIX ст. Ліндэ ініцыяваў зацікаўленне беларускай мовай. Гэтае зацікаўленне было рэалізавана ў 1815–1816 гг. падчас падрабязнага разгляду Ліндэ выдадзенай у 1813–1815 гг. у Санкт-Пецярбургу працы В. Сопікава *Опыт российской библиографии*. У сваім артыкуле *О literaturze slowiansko-rosyjskiej*⁷ Ліндэ адгукнуўся на публікацыю Сопікава, дзе закрануў і некаторыя праблемы беларускай мовы. Затым Ліндэ надрукаваў ужо згаданую працу пра Статут Вялікага Княства Літоўскага 1588 г., дзе сярод іншага назваў мову Статута беларускай, пры гэтым падкрэсліўшы апошняе слова [OLECHNOWICZ 1986, 215–218]. Ліндэ прыйшоў да такой высновы, абаяраючыся на некаторыя меркаванні В. Сопікава. Сопікаў называў выдадзенае ў Вільні ў 1596 г. *Казанне св. Кірылы аб антыхрысце* С. Зізанія беларускім творам, а Ліндэ заўважыў, што мова Статута ў асноўных сваіх рысах супадае з мовай твора Зізанія. Ліндэ

⁶ У прыватнасці, Пыпін прывёў наступныя меркаванні Ліндэ: „у нашым Кракаве выйшлі першыя на царкоўнай мове выданні; Кіеў, Супрасль, Пачаеў, Нясвіж, Львоў, Вільня і інш. удзельнічалі ў друкаванні царкоўных кніг; імёны князёў Астрожскіх, Радзівілаў, Саламярэцкіх, графаў Хадкевічаў праславіліся спрыяннем гэтай галіне славянскай літаратуры; Літоўскія Статуты, першы і трэці, выйшлі на рускай мове; усе Ягелоны аж да Жыгімонта Аўгуста ў Літве пісалі па-руску, давалі граматы і прывілеі, а паводле слоў нашага Бантке (у яго гісторыі кнігадрукавання), здаецца, некаторыя з іх не надта добра ведалі польскую мову і, прынамсі, Казімір Ягелон раней умеў па-руску, чым па-польску...” [ПЫПИН 1892, 32–33].

⁷ У Аляхновіча і іншых крыніцах: *О literaturze rosyjskiej*. Рэцэнзія Ліндэ на працу Сопікава, папраўдзе, пачынала друкавацца пад назвай *О literaturze rosyjskiej*, але на працягу друкавання (спачатку ў змесце да тома III, а з 1816 г. – і ў змесце, і ў загаловах чарговых урыўкаў) назва была ўдакладнена. Спасылаючыся пазней на свой артыкул, у кнізе *О Statucie litewskim ruskim jezykiem i drukiem wydanym wiadomośc* Ліндэ назваў яго нарысам „славянска-расійскай” літаратуры [LINDE 1816, 1].

параўнаў паралельныя фрагменты са Статута і надрукаванай на царкоўнаславянскай мове Астрожскай бібліі і прыйшоў да высновы, што беларуская мова не была падобнай ні да польскай, ні да стара-царкоўнаславянскай [OLECHNOWICZ 1986, 218]. Паводле Ліндэ, беларуская мова была аўтахтоннай мовай насельніцтва Вялікага Княства Літоўскага [ТАМСАМА]. М. Аляхновіч зазначыў, што менавіта ад Ліндэ ў польскай навуковай літаратуры ідзе традыцыя разглядаць мову Статута як беларускую [OLECHNOWICZ 1986, 75, 124, 218].

2.7. Яўна недаацаніў уклад Ліндэ ў беларусістыку пачынальнік беларускай філалогіі Я. Карскі, які ў сваім аглядзе прац аб беларускай мове з водгуку Ліндэ на працу В. Сопікава няўхвальна прывёў толькі адно меркаванне польскага аўтара, згодна з якім беларуская мова ўяўляе сабой „bardzo do polszczyzny zbliżony dialekt” [КАРСКИЙ 2006, 324]. Што да працы Ліндэ аб Статуце Вялікага Княства Літоўскага, то і тут Я. Карскі звярнуў увагу толькі на тое, што Ліндэ „даводзіць, што заходнерускі дыялект бліжэйшы да польскай, чым да рускай мовы. Разглядаючы лексічны склад Статута, ён кладзе ў аснову польскую мову, а рускія словы пазначае толькі як заносныя” [ТАМСАМА]. Я. Карскі не ўлічыў ні часу напісання прац Ліндэ, ні матэрыялу, якім карыстаўся польскі даследчык, ні (даволі невысокага) агульнага ўзроўню тагачаснай лінгвістыкі, ні мэтаў, пастаўленых Ліндэ пры напісанні сваіх прац. Відавочна, неабгрунтаванай з’яўляецца заўвага Я. Карскага аб тым, што нібыта Ліндэ трактаваў „рускія” словы ў беларускай мове выключна як „заносныя”.

3. Папраўдзе, у вялікай, надрукаванай у 8-мі фрагментах, рэцэнзій-артыкуле 1815–1816 гг. на працу В. Сопікава Ліндэ некалькі разоў закранаў тэмы, якія мелі дачыненне да беларускай культуры. Звяртанне да гэтых тэмаў адбылося пад уплывам прац Т. Чацкага, Ф. Бэнткоўскага, Е.-С. Бантке, Ё. Добраўскага і, вядома ж, В. Сопікава. У сувязі з ростам цікавасці да гісторыі пісьменства ў 1810-я гг. існаваў попыт на гістарыяграфію кнігадрукавання і бібліяграфічныя апісанні, і сваёй працай Ліндэ імкнуўся задаволіць гэты попыт, звяртаючы ўвагу найперш на тыя з’явы, якія маглі быць цікавымі адначасова і для польскага, і для расійскага грамадства. Таму зусім не дзіўна, што ўжо ў 1816 г. вялікія фрагменты рэцэнзій Ліндэ былі надрукаваны ў Расіі ў перакладзе на рускую мову [гл.: ЛИНДЕ 1816]. Аналізуючы каталог Сопікава, Ліндэ звярнуў увагу на тое, што мову не ўсіх надрукаваных кірылічнымі літарамі выданняў трэба кваліфікаваць як царкоўнаславянскую, „шмат ёсць напісаных па-маларасійску або па-беларасійску” [LINDE 1815–1816. Т. III, 31]. Ліндэ прывёў выказванне Сопікава, згодна з якім беларуская мова з’яўлялася мовай людзей грэцкага вызнання (г. зн. праваслаўных), што жылі у Белай Русі і Польшчы. Расійскі бібліяграф зазначыў, што

„вучоныя манахі ў гэтых землях аж да канца XVII стагоддзя амаль усе свае тэалагічныя і маралістычныя творы пісалі на гэтай мове; яна ёсць сумесь моў славянскай, рускай, польскай, а часткова і лацінскай”. Кніга Сопікава, у якой некаторыя старыя кнігі называліся беларускімі, а таксама было змешчана адно з першых у XIX ст. вызначэнняў беларускай мовы, паслужыла зыходным пунктам для ўласных беларусазнаўчых разваг Ліндэ.

Так, навуковец вельмі ўважліва і падрабязна разгледзеў тыя месцы кнігі Сопікава, у якіх гаворка ішла пра Скарыну; прысвечаны Скарыне, чацвёрты фрагмент рэцэнзіі Ліндэ заняў у часопісе больш за 20 старонак⁸. Гэты агляд прац „паляка” [LINDE 1815–1816, Т. III, 28, 297], „нашага суайчынніка” Скарыны [LINDE 1815–1816, Т. III, 277] уяўляў сабой каментаваны пераказ, з выкарыстаннем „больш за ўсё артыкулаў Добраўскага” [ВЛАДИМИРОВ 1888, X], адпаведных урыўкаў працы Сопікава. У другім фрагменце свайго артыкула Ліндэ напісаў нават, што з твораў Скарыны (поруч з творамі М. Смятрыцкага) „не адна важная выпіска ўвайшла ў Польскі слоўнік” [LINDE 1815–1816. Т. III, 29], аднак у дачыненні да Скарыны такую кваліфікацыю трэба аднесці або на рахунак паспешлівасці, або на рахунак публіцыстычнага перабольшання: сярод крыніц слоўніка твораў Ф. Скарыны няма [гл.: НРАВЕС, РЕПЬОВСКИ 1963].

У прысвечаным Скарыне фрагменце сваёй рэцэнзіі Ліндэ тройчы выказаў меркаванні адносна мовы твораў беларускага першадрукара. Першы раз, грунтуючыся на 4-х радках, змешчаных на тытуле кнігі *Іоў*, Ліндэ заўважыў, што „мова Скарыны блізкая да нашай польскай” [LINDE 1815–1816. Т. III, 281]. Другі раз Ліндэ запырэчыў выказанай Добраўскім думцы, згодна з якой Скарына ў сваіх творах адаптаваў традыцыйна ўжываную царкоўнаславянскую мову такім чынам, каб яна была лепш зразумелая расійцам. Паводле Ліндэ, Скарына хутчэй пісаў свае творы „на рускім дыялекце, вельмі блізкім да польскай мовы” [LINDE, 1815–1816. Т. III, 292]. Нарэшце, прывёўшы шэраг паланізмаў з твораў Скарыны, Ліндэ заўважыў, што Скарына „нямала дадаў рускай мовы, а ў прадмове да кнігі *Эсфір* згадвае пра **сваю прыродную рускую мову**” (выдзелена Ліндэ. – С. 3.) [LINDE 1815–1816. Т. III, 293]. Такім чынам, у рэцэнзіі на працу Сопікава Ліндэ кваліфікаваў мову Скарыны як – вельмі блізкую да польскай і нятоесную царкоўнаславянскай – **рускую мову** (**ruski język**, што, зразумела, не супа-

⁸ Ліндэ распрацоўваў скарынаўскі сюжэт свайго артыкула з асаблівым задавальненнем, што было заўважана ўжо перакладчыкам працы Ліндэ на расійскую мову Качаноўскім [Линде 1816, 132].

дала з тэрмінам **расійская мова**)⁹. Такое меркаванне Ліндэ можна суаднесці з думкай Бантке, які сцвярджаў, што Скарына перакладаў на „рускі дыялект, якім карыстаюцца каля Полацка” [цыт. паводле: НЕМІРОЎСКІ 1988, 254].

Рыхтуючы пазней сваю манаграфію аб розных выданнях Статута, Ліндэ, аднак, скарэктываваў свае ранейшыя погляды і выказаўся на карысць наяўнасці ў мове Скарыны значнага царкоўнаславянскага пласта (гэтым самым фактычна падтрымаўшы меркаванне Добраўскага, з якім раней спрачаўся): „хоць у Скарыны назіраем дамешку рускай мовы да царкоўнай, старая славянская мова ў яго выразна пераважае” [LINDE 1816, 18].

У 7-м фрагменце сваёй працы ў спецыяльным адступленні Ліндэ параўнаў мову выдадзенага ў Вільні ў 1596 г. *Казання св. Кірыла аб антыхрысце* С. Зізанія з прыведзеным у гэтым жа творы аналагічным польскім тэкстам і прыйшоў да высновы, што беларуская мова адрозніваецца ад польскай „толькі канчаткамі слоў – скланальных і спрагальных, але рэдка калі лексікай” [LINDE 1815–1816. Т. V, 13].

Значэнне публікацыі Ліндэ для беларусістыкі было ў тым, што яе аўтар звярнуў увагу на існаванне вялікай колькасці надрукаваных па-беларуску кніг, падрабязна пісаў пра выданні Скарыны і спрабаваў ахарактарызаваць мову, на якой яны напісаны, параўнаў беларускую і польскую мовы і прыйшоў да высновы пра іх вялікае лексічнае падабенства.

З беларусістычных тэм у рэцэнзій Ліндэ таксама звяртаюць на сябе ўвагу невялікія (але напісаныя з выразным натхненнем) фрагменты, звязаныя з С. Будным, дзейнасцю друкароў Мамонічаў і інш.

4. Новым этапам у беларусістычных зацікаўленнях Ліндэ стала выдадзеная ім у 1816-м (фактычна друкаванне было завершана ў 1817-м) годзе кніга *O Statucie litewskim ruskim jezykiem i drukiem wydanych wiadomości*, якая лічыцца „першай ў Польшчы бібліяграфічнай манаграфіяй, заснаванай на моўным і тыпаграфічным метадах”, якой уласцівы „наватарскі характар закранутых праблем”

⁹ Выкарыстанне Ліндэ ў якасці наймення мовы Скарыны, а таксама першага і трэцяга статутаў ВКЛ тэрміна **руская мова** схіліла перакладчыка гэтай працы Ліндэ на рускую мову М. Качаноўскага (дзеля ўнікнення змешвання гэтага тэрміна з „нашым **рускім** [языком]”) адмежаваць тэрмін **ruski język** ад аналагічнага наймення, выкарыстоўванага ў тагачаснай расійскай літаратуры. Ён зрабіў гэта пляхам перакладу польскага тэрміна **ruski język** як **руський язык**, пазначыўшы, што тэрмін **руська мова (ruski język)** ужываецца польскімі аўтарамі для наймення мовы жыхароў Мінскай, Кіеўскай, Валынскай і Падольскай губерняў [Линде 1816, 122].

[WŁAŻEJEWICZ 1981, 45]. Манаграфія Ліндэ пэўным чынам паўплывала на ажыўленне даследаванняў у гэтай галіне [MICHALSKI 1981, 21].

З польскімі перакладамі Статута Ліндэ быў знаёмы, калі яшчэ рыхтаваў сваю лексікаграфічную працу: кансультацыі наконт нейкіх „складаных фрагментаў” Статута ён атрымліваў ад А. Чартарыскага [PTASZYK 1983, 151]. Яшчэ ў лютым 1797 г. Ліндэ пісаў, што ў задуманым ім *Слоўніку польскай мовы даўніх і новых часоў* у якасці крыніцы польскай мовы ён будзе выкарыстоўваць у тым ліку *das Litthauische Statut*; пад гэтай крыніцай разумелася віленскае польскамоўнае выданне трэцяй рэдакцыі Статута 1744 г. [PTASZYK 1983, 139, 144]¹⁰. У *Слоўніку польскай мовы* ў якасці ілюстрацыйнага матэрыялу сустракаюцца цытаты са Статута (напрыклад, пры словах **kopa, horodniczy – horodowy**). Праца пра Статут спачатку планавалася да друку ў „Pamiętniku Warszawskim”, дзе была анансавана (Linde 1815–1816. T. IV, 295), але яе памер аказаўся настолькі вялікім, што яе прыйшлося выдаць асобнай кнігай. Напісанне дадзенага даследавання замовіў Ліндэ рэдактар „Pamiętnika Warszawskiego” Ф. Бэнткоўскі, які незадоўга перад тым знайшоў асобнік Статута 1588 г. у бібліятэцы графа Яна Сухадольскага. Праца пачала друкавацца тады, калі яна была яшчэ далёкая да завяршэння; гэта дало вынікам змушанае ўключэнне ў яе на прасунутым этапе некаторых ўдакладненняў і цэлага шэрагу дадаткаў.

Займаючыся апісаннем і супастаўленнем розных (беларускага, польскіх і рускага) выданняў „каштоўнага помніка славянска-польскай літаратуры” [LINDE 1816, 2], Ліндэ быў павінен асэнсаваць і пытанне мовы, на якой Статут быў напісаны. Гэтую тэму Ліндэ разгледзеў у другім раздзеле сваёй працы, які называўся *Аб графіцы і мове Статута* [LINDE 1816, 11–19].

Найперш услед за Сопікавым польскі даследчык звярнуў увагу на асаблівы, падобны да рукапіснага, друк Статута і ўслед за Сопікавым выказаў правільную здагадку, што спецыяльны друк быў выкарыстаны дзеля распадабнення з царкоўнымі кнігамі [LINDE 1816, 5, 12].

Ліндэ аддаў належнае таму, што ў 3-м артыкуле III раздзела Статута мова дакумента называлася „рускай”: „на руский язык предложена и руским же писмом” [СТАТУТ 1989, 112]. Недыферэнцыяванае выкарыстанне некаторымі тагачаснымі польскімі аўтарамі тэрміна **Ruski język** вымусіла Ліндэ зрабіць заўвагу адносна таго,

¹⁰ Аналізуючы ў 1816 г. розныя польскамоўныя выданні Статута, Ліндэ прыйшоў да высновы, што пашкоджаны асобнік, з якім ён працаваў у Вене, робячы з яго выпіскі для свайго слоўніка, быў выдадзены не ў 1744-м, а ў 1694-м годзе [LINDE 1816, 69].

што гэты выраз нярэдка ўжываўся неўласціва: напрыклад, Т. Чацкі ў некаторых выпадках змешваў назву **руская мова** з назвамі **царкоўная мова і расійская мова** [LINDE 1816, 12]. Аднак **руская мова** моцна адрозніваецца ад гэтых ідыёмаў, і, сцвярджае Ліндэ, „расіянін, які з захапленнем дэкламуе творы Ламаносава, Дзяржавіна і г.д., а таксама грэцка-расійскі (праваслаўны – С. З.) святар, які ўсю славянскую Біблію ведае напамяць, не зразумее ніводнага артыкула рускага літоўскага статута настолькі, што ўзнікла патрэба выдаць статут у перакладзе на расійскую мову” [ТАМСАМА]. Зыходзячы з таго, што мова Статута не адрозніваецца ад мовы кваліфікаванага Сопікавым як беларускае *Казання св. Кірылы аб антыхрысце*, Ліндэ назваў мову Літоўскага статута **Беларускай**, выдзеліўшы ў тэксце гэту назву [LINDE 1816, 13]. Беларуская мова Статута падобная да польскай; на думку Ліндэ, яна паддаецца перакладу на польскую мову шляхам пераробкі на польскі лад канчаткаў назоўнікаў і дзеясловаў. Мімаходзь Ліндэ заўважыў, што аkurat такім спосабам (шляхам пераробкі канчаткаў) здзяйсняўся пераклад Статута на польскую мову і што засведчаная ў польскім перакладзе выразная чысціня польскай мовы (якая, паводле Ліндэ, ужо пачынала скажацца) тлумачыцца аkurat моцнай моўнай залежнасцю ад арыгіналу [LINDE 1816, 15].

Зрэшты, у „рускай” Літоўскай Статуце ёсць нямала слоў, не вельмі звычайных для палякаў. Многа ёсць таксама слоў, якія палякі з-за розніцы ў графіцы разумеюць з цяжкасцю. Некаторыя словы ўжываюцца ў адрозных ад польскіх лексем значэннях. Нарэшце, у „рускай” мове ёсць даволі шматлікія словы, якія да адпаведных польскіх вельмі непадобныя або й зусім незразумелыя для палякаў, затое блізкія да расійскай або да стараславянскай [LINDE 1816, 15–17]. Свае развагі Ліндэ пацвярджаў, прыводзячы адпаведныя спісы слоў¹¹.

Звяртаючыся да вызначэння беларускай мовы Сопікава, Ліндэ аспрэчыў уклад у фарміраванне беларускай мовы лацінскай мовы („лаціны ў нашым Рускім Статуце няшмат”, с. 17), затое звярнуў увагу на абмінуты Сопікавым пласт нямецкіх запазычанняў (якія, на яго думку, у Статуце амаль тыя самыя, што і ў польскай мове).

¹¹ Так, напрыклад, згодна з Ліндэ, палякам у „рускай” мове былі далёкія наступныя словы і выразы: *большій, борздо, борздый, яко наборзде, ведь же, венчальна жона, вернути, вздоймом, вон ‘прэч’, дойлід, дойлідский, дочка, дубцы, дубят кожи, ждати, дождати, неждучи, жеребеи кинути, здеиный, злишок, клейно, закликати, докличет ли, кожа, коли, колько, куст, нет, огурний, пир, плита, полтина, после, празник, пуга, путь, смотрити, сорок, судно, себр, себрений, селезень, скатерка, теперь, тепереиный, топкий, тяжатися, утка, с хоромами, шурин* [LINDE 1816, 16–17].

Змешчаныя ў Статуце фрагменты з Бібліі, на думку Ліндэ, узяты не з Астрожскай Бібліі і не з Бібліі Скарыны. Біблейскія фрагменты ў Статуце – гэта вынік адвольнай працы нейкага беларускага перакладчыка, які арыентаваўся на вусную мову сваіх землякоў. Не выключана таксама, што змешчаныя ў Статуце фрагменты з Бібліі запазычаны з нейкага раней перакладзенага беларускага тэалагічна-маральнага твора [LINDE 1816, 18–19]. Далейшы лёс беларускага дыялекта Ліндэ звязваў з гісторыяй Статута ВКЛ.

Такім чынам, у манаграфіі Ліндэ істотнымі для беларусістыкі аказаліся размежаванне беларускай („рускай”), расійскай і стара-славянскай моў у якасці асобных ідыёмаў і кваліфікацыя мовы Статута як беларускай. Зыходзячы з гістарычнай назвы беларускай мовы (**руская мова**) і тагачаснай ужывальнай назвы расійскай мовы (**język rosyjski, российский язык**) Ліндэ указаў на анталагічную розніцу паміж беларускай і расійскай мовамі. Не пазбаўленымі цікавасці і пацверджанымі сучаснымі даследчыкамі [ЖУРАЎСкі 1989] аказаліся прыватныя меркаванні Ліндэ адносна спецыфікі друку Статута, ступені падабенства беларускай і польскай моў, наяўнасці ў Статуце лацінізмаў і інш.¹²

Меркаванні Ліндэ адносна кваліфікацыі мовы Статута выклікалі дыскусію ў польскай навуцы. Погляд Ліндэ аспрэчыў І. Лялебель; меркаванні аўтара працы *Аб літоўскім статуце... у 1820-я гады* падтрымаў І. Даніловіч, у 1840-я гг. – А. Міцкевіч, у 1850-я – М. Вішнеўскі [OLECHNOWICZ 1986, 75, 124, 218].

5. Звяртанне Ліндэ ў 1815–1816 гг. да некаторых праблем беларускай мовы можна разглядаць як своеасаблівы *post scriptum* да выдадзенага ім у 1807–1815 гг. *Слоўніка польскай мовы*. Як вядома, Ліндэ меў панславістычныя погляды і свой слоўнік рабіў дзеля рэалізацыі панславістычных ідэй [LEWASZKIEWICZ 1980]. Дзякуючы знаёмству ў 1814–1815 гг. з некаторымі працамі, дзе закраналася гісторыя беларускага кнігадрукавання і пісьменства (працы Сопікава, Добраўскага, Бантке), Ліндэ ўбачыў, што з поля ягонага зроку выпала яшчэ адна – лексічна вельмі блізкая да польскай – славянская мова, якая мае багатыя пісьмовыя традыцыі. Пасля завяршэння выдання *Слоўніка польскай мовы* Ліндэ працягваў збіраць матэрыял з розных славянскіх моў, спадзеючыся рэалізаваць свой панславістычны праект, таму выяўленне „новай” (ды яшчэ вельмі падобнай да польскай) славянскай мовы не магло не выклікаць

¹² А. Жураўскі канстатуе выкарыстанне пры друкаванні Статута спецыяльнага курсіва з мэтай адрозніць свецкае выданне ад рэлігійных кніг [ЖУРАЎСкі 1989, 503], звяртае ўвагу на характэрнае мове Статута „цеснае ўзаемадзеянне беларускай мовы з польскай” [506], фіксуе „ўмераны” пласт лацінізмаў [506] і інш.

ягонага энтузіязму. Даследаванню польска-ўсходнеславянскіх гістарычна-культурных сувязяў спрыяла ў гэты час і палітычная кан'юнктура, якая заахвочвала акцэнтаваць увагу на супольных з'явах у палякаў і расіян („рускіх”).

6. Апошні раз Ліндэ ўскосна закрануў беларусістычныя праблемы ў прадмове да перакладзенай ім *Учебной книги российской литературы (Rys historyczny literatury rosyjskiej)* М. Грэча (Варшава 1823). Вяртаючыся да ўжо пастаўленай ім раней праблемы неабходнасці размяжоўваць паняцці *руская* і *расійская мова*, ён паўторна прапанаваў сваю дыферэнцыяцыю, прывёўшы гэтым разам цэлы шэраг назваў роднасных ідыёмаў, што патрабавалі, на яго думку, больш дакладнага акрэслення: **славянская, царкоўная, руская, маларасійская, беларуская, расійская мовы** [LINDE 1823, XIII]. Пры гэтым *рускай* ён назваў мову, якая „была ва ўжытку ў Маскве і ваколіцах да часу Пятра Вялікага і трохі пазней”, **беларускай** – „на якой народ размаўляе ў Літве і часткова на Валыні”, **сучаснай расійскай** – „якая ўзнікла пасля Пятра Вялікага”. Сэнсоўным у гэтай дыферэнцыяцыі было аддзяленне „гістарычнай” **рускай мовы** ад усіх тагачасных трох жывых усходнеславянскіх моў: украінскай (**маларасійскай**), беларускай і тагачаснай расійскай. Аднак у дадзеным выпадку, падпаўшы, магчыма, пад уплыў нейкіх расійскіх аўтараў, Ліндэ яўна звузіў арэал бытавання **рускай мовы**, абмежаваўшы яго Масквой і ваколіцамі. Не пазбаўленая элементаў рацыянальнасці, ягоная дыферэнцыяцыя не была, аднак, прынята тагачасным расійскім грамадствам, якое знаходзілася ў працэсе бурнага этна-гістарычнага самапазнання. Ліндэ запырэчыў Булгарын, сцвердзіўшы, што для сапраўдных рускіх **руская і расійская мовы** – гэта адно і тое ж [БУЛГАРИН 1823]. Такім чынам, азначэнне **рускі** ўсё часцей стала выкарыстоўвацца як важны этнонім для расійскай гісторыі, які, аднак, не павінен быў мець дачынення (ці мець толькі ўскосныя адносіны) да гісторыі беларускай.

7. На кароткі час Ліндэ блізка дакрануўся да некаторых вельмі важных пісьмовых помнікаў беларускай гісторыі: выданняў Ф. Скарыны, Статута Вялікага Княства Літоўскага і інш. Першы аналіз Статута дазволіў Ліндэ ідэнтыфікаваць беларускую мову як адрозную і ад польскай, і ад расійскай, і ад царкоўнаславянскай. Верагодна, з прычыны таго, аднак, што паглыбленая распрацоўка беларускай тэматыкі не магла прыносіць палітычных дывідэндаў Ліндэ неўзабаве перастаў акцэнтаваць беларускі ракурс польска-ўсходнеславянскіх сувязяў, звузіўшы яго да польска-расійскага.

Літаратура:

- БЕССОНОВ 1871: Бессонов П., *Белорусские песни*, Москва.
- БІЧ 1996: Біч М., *Станаўленне нацыянальнай гістарыяграфічнай канцэпцыі*, [у:] *Энцыклапедыя гісторыі Беларусі*, Т. 3, Мінск 1996, с. 19–22.
- БУЛГАРИН 1823: Булгарин Ф., *Рец. на: Grecz M., Rys historyczny literatury rosyjskiej*, Warszawa 1823, „Северный архив” 1923, Ч. VII, № 18, с. 401–416.
- ВЛАДИМИРОВ 1888: Владимиров П. В., *Доктор Франциск Скорина. Его переводы, печатные издания и язык*, Санкт-Петербург 1888.
- ЖУРАЎСКИ А. І., Ліндэ (Linde) Самуэль Багуміл, [у:] Францыск Скарына і яго час. *Энцыклапедычны даведнік*, Мінск 1988, с. 396.
- ЖУРАЎСКИ 1989: Жураўскі А. І., *Мова Статута*, [у:] *Статут Вялікага Княства Літоўскага. 1588. Тэксты. Даведнік. Каментарый*, Мінск 1989, с. 502–506.
- КАРСКИЙ 2006: Карский Е. Ф., *Белорусы*, Том 1, *Введение в изучение языка и народной словесности*, Минск 2006, 656 с.
- КАХАНОЎСКИ 1994: Каханоўскі Г., *Краязнаўства і мова*, [у:] *Беларуская мова. Энцыклапедыя*, Мінск 1994, с. 271–272.
- КРЫВІЦКІ 2003: Крывіцкі А. А., *Дыялекталогія беларускай мовы*, Мінск 2003.
- ЛЕЎЧЫК 1996: Леўчык Ян, *225 гадоў з дня нараджэння С. Б. Ліндэ (1771–1847), вядомага польскага лексікографа, даследчыка беларускай мовы*, „Наш край” 1996, 24 красавіка.
- ЛИНДЕ 1816: Линде С. Б., *О российской литературе*, „Вестник Европы” 1816, Ч. ХС, № 22, с. 110–136; № 23/24, с. 230–254.
- НЕМІРОЎСКИ 1988: Неміроўскі Я. Л., *Бантке (Vandtkie) Ежы Самуэль*, [у:] *Францыск Скарына і яго час. Энцыклапедычны даведнік*, Мінск, с. 254.
- ПЫПИН 1892: Пыпин А. Н., *История русской этнографии*, Т. IV, *Белоруссия и Сибирь*, СПб. 1892.
- СОКАЛ 1989: Сокал С. Ф., *Гістарыяграфія Статута*, [у:] *Статут Вялікага Княства Літоўскага. 1588. Тэксты. Даведнік. Каментарый*, Мінск 1989, с. 475–476.
- ЦЕРАШКОВІЧ П. У., Чаквін І. У., *Беларусы*, [у:] *Энцыклапедыя гісторыі Беларусі*, Т. 1, Мінск 1993, с. 464–481.
- ШАКУН 1995: Шакун Л. М., *Гісторыя беларускага мовазнаўства*, Мінск 1995.
- ЭСБМ 1: *Этымалагічны слоўнік беларускай мовы*, Т. 1, Мінск 1978.
- BLĄŻEJEWICZ 1981: Błażejewicz O., *Warszawski okres działalności Lindego*, „Prace filologiczne”, Т. XXX, Warszawa 1981, s. 35–47.
- HRABEC S., Pełowski F., *Wiadomości o autorach i dziełach cytowanych w słowniku Lindego*, Warszawa 1963.
- KURZOWA Z., *Polszczyzna Lwowa i kresów południowo-wschodnich do 1939 roku*, Warszawa-Kraków 1985.
- LEWASZKIEWICZ 1980: Lewaszkiewicz T., *Panslawistyczne osobliwości leksykalne Samuela Bogumila Lindego i jego projekt*, Wrocław [etc.] 1980.

LEWASZKIEWICZ 1981: Lewaszkiewicz T., *Słowiańskie materiały leksykalne w Słowniku języka polskiego Samuela Bogumila Lindego (źródła – statystyka – zasady wprowadzania leksyki do artykułów hasłowych)*, „Prace filologiczne”, T. XXX, Warszawa 1981, s. 125–142.

LINDE 1815–1816: Linde S. B., *O literaturze słowiańsko-rosyjskiej*, „Pamiętnik Warszawski” 1815, T. II, № 8, s. 411–428; T. III, № 9, s. 14–34; № 10, s. 133–150; № 11, s. 277–298. 1816, T. IV, № 13, s. 3–21; № 15, s. 285–296; T. V, № 17, s. 3–21; № 18, s. 125–144.

LINDE 1816: Linde S. B., *O Statucie litewskim ruskim językiem i drukiem wydanym wiadomość*, Warszawa 1816.

LINDE 1823: Linde, *Przedmowa polskiego wydawcy*, [w:] Grecz M., *Rys historyczny literatury rosyjskiej*, Warszawa 1823, s. I–XXX.

MATUSZCZYK 1994: Matuszczyk B., *Archaizmy leksykalne w Słowniku języka polskiego S. B. Lindego w świetle geografii wyrazowej*, [w:] *Polszczyzna dawna i współczesna*, Toruń 1994, s. 75–82.

MATUSZCZYK 1998: Matuszczyk B., *W sprawie koncepcji Słownika języka polskiego Samuila Bogumila Lindego*, „Język polski” LXXVIII, 1998, zesz. 1–2, s. 98–103.

MICHALSKI 1981: Michalski J., *Działalność Lindego na tle ówczesnego życia kulturalnego*, „Prace filologiczne”, T. XXX, Warszawa 1981, s. 15–22.

OLECHNOWICZ 1986: Olechnowicz M., *Polscy badacze folkloru i języka białoruskiego w XIX wieku*, Łódź 1986.

PTASZYK 1992: Ptaszyk M., *Kalendarz życia i twórczości S. B. Lindego*, Wrocław 1992.

PTASZYK 1983: Ptaszyk M., *Prospekty Słownika polskiego wyrazów zadawnionych i teraz używanych Samuela Bogumila Lindego z 1797 r.*, „Ze skarbca kultury”, Zesz. 38, Wrocław [etc.] 1983, s. 133–164.

Rys polskiego słownika J P. Linde po wyjściu całego dzieła na powszechny widok, Wilno 1822, 211 s.

WALCZAK 2003: Walczak B., *Wyrazy gwarowe w słownikach języka polskiego (Historia, stan obecny, postulaty)*, [y:] *Gwary dziś. 2. Regionalne słowniki i atlasy gwarowe*, pod red. J. Sierociuka, Poznań 2003, s. 35–43.

